

Bornholms historie

Ældre bronzealder (1.700-1.100 f.Kr.)

Skellet mellem sten- og bronzealder er ikke markant, men sættes omkring 1.700 f.Kr., hvor importen af bronze (kobber og tin) er blevet så stabil, at det gammelkendte redskabsinventar udført i flint gradvis erstattes af nordisk producerede bronzegenstande. Økser og smykker af kobber kendes sporadisk allerede i den ældste bondekultur (tragtbægerkulturen), men fra den sidste del af yngre stenalder begynder der mere hyppigt at optræde bronzeredskaber og smykker, primært af mellemeuropæisk oprindelse. Hele den materielle kultur påvirkes af de nye kontakter, især tydeligt fremtræder flintøkser og dolke som kopier af metalformer. Denne kopiering fortsætter, fordi den kostbare bronze aldrig bliver hvermandseje. Flintredskaber som f.eks. økser, dolke, spyd, segle og ildsten produceres igennem hele ældre bronzealder. De hjerteformede pilespidser benyttes med sikkerhed noget ind i yngre bronzealder. Også stenredskaber som arbejds-, og stridsøkser benyttes igennem både ældre og yngre bronzealder.

Ældre bronzealder kendetegnes ved de ofte store og markant placerede gravhøje. 200 af disse er endnu med til at sætte deres præg på det bornholmske kulturlandskab. Gravhøjene er til gengæld også de eneste sikre synlige minder fra denne periode. Højene placeredes ofte på markante højdepunkter i landskabet. Især i kystområdet og nær de større å-udløb findes der endnu bevaret samlinger af høje. Udgravninger har vist, at flere af de store høje indeholder mange gravlæggelser. Mange er opført over ældre enkeltgravshøje fra den sidste del af bondestenalderen og den ældste del af bronzealderen, 2400-1300 f.Kr. Gravene fra ældre bronzealder er ofte rigt udstyrede, forbeholdt en lille overklasse. De undersøgte høje har således ofte vist sig rige på gravgaver i form af våbenudstyr i bronze, økser, spyd, dolke, sværd, rageknive og bronzesmykker af hals-, arm-, og øreringe, bælteplader og nåle. De døde blev begravet fuldt påklædt. De blev tillige udstyret med gravgaver i et omfang, der afspejlede deres position i levende live. Kisterne blev ofte lavet af udhulede egetræsstammer. Man har også brugt plankebyggede kister, og kister dannet af stenfliser. Selve jordhøjen blev bygget op af græstørv. For at skaffe byggematerialer til de største af gravhøjene har man afskrællet flere hektar græsmark for at få tilstrækkeligt med græstørv. Det velfærd, der afspejles i det rige gravudstyr, er et resultat af organiseret handel, hvor de lokale ledere har kunnet udnytte Bornholms gunstige placering umiddelbart nord for en af de store europæiske handelsveje, Oder-floden. Den livlige handel kan også være forklaringen på, at der i en storhøj "Lucifær" ved Gyldensgård er fundet et af de, i nordeuropæisk sammenhæng, ældste udhamrede bronzekar af centraleuropæisk oprindelse, hvis mage her i Norden kun kendes fra "kongegraven" i Kivik (Skåne).

Efter brandskikken blev enerådende fra o. 1100 f.Kr., finder man i selve gravhøjene og på solvendte sider af højene altid efterbegravelser i form af små stenkister og gravurner. Ved overgangen til jernalderen bliver brandgruber/-pletter almindelige, og det er ikke usædvanligt, at der omkring en bronzealdergravhøj findes flere hundrede gravlæggelser fra ældre jernalder (500 f.Kr.-300 e.Kr.).

Bronzealderens bopladser må især forventes at findes på højdedrag i nærheden af kildevæld og med tilgang til store græsningsarealer. Kvægholdet ser ud til at spille en meget væsentlig rolle for samfundsøkonomien i ældre bronzealder. På bopladserne vil der som i dolktid kunne findes spor af fladehuggede redskaber, flintskrabere og knive samt grove og ofte uornamenterede og meget dårligt brændte potteskår. I og omkring husene vil der kunne findes mange sorte pletter med trækul og gruber med ildskørnede sten.

Yngre bronzealder (1.100-500 f.Kr.)

I slutningen af ældre bronzealder vinder ligbrændingsskikken gradvis frem. Skellet mellem ældre og yngre bronzealder sættets til tiden omkring 1.100 f.Kr., hvor ligbrændingsskikken bliver enerådende. Yngre bronzealder er den periode, hvorfra der findes flest synlige og bevarede

fortidsminder. Amtmand Emil Vedel angiver, at der på øen oprindelig skal have været over 3.000 røser¹ og 1000 bautasten.² Heraf er mindst 400 røser og 250 bautasten bevarede. På og omkring Galgebakken i Vestermarie Plantage findes 17 røser og 8 af de sjældne skibsformede røser. Enkelte af de skibsformede og de almindelige runde røser undersøgtes i 1870. Røserne dækkede over rester fra ligbrændingsbål. Der fandtes kun lidt brændte knogler og nogle få potteskår, et beskedent udstyr, men typisk for grave, der kan dateres til slutningen af bronzealderen, ca. 700-500 f.Kr. Både skibsformede røser og helleristningernes skibsbilleder er et udtryk for den store betydning, sejlads havde for bronzealderens samfund på Bornholm. Søfart var nemlig en forudsætning for, at man kunne skaffe den nødvendige bronze til øen. Det bredeste af skibene i den sydlige gruppe blev afdækket i 1959. Samtlige skibe blev frilagt i 1991.

Den største af røserne på Galgebakken har i nyere tid i øvrigt været brugt som galge for Vestre Herreds ting. I toppen af højen kan man endnu se stolpehullerne efter galgen.

Perioden kendetegnes i forhold til ældre bronzealder ved, at antallet af grave er langt større, men selve gravudstyret er uden sammenligning meget fattigere. Det er ikke længere alene på baggrund af gravgaverne muligt at udpege rigdomscentre. De rigeste fund stammer fra offer- eller depotfund. Det største, muligvis en bronzestøbers værdibeholdning, fandtes i 1913 ved grusgravning ved Grisby syd for Svaneke.

De i sten og på klippeflader indhugne skålgruber eller figurer, som skibe, hjulkors, sol- og fodtegn, menneskelige figurer mm., udgør en af de almindeligste fortidsmindetyper på Bornholm. Helleristninger kendes fra store dele af Europa. I Skandinavien finder man dem især på klippeflader i Norge og Sverige. I Danmark kendes de først og fremmest på Bornholm. Her findes de største helleristningsfelter på Nordbornholm, hvor store partier af grundfjeldet er blotlagt. På Sydbornholm finder man som i resten af landet helleristningerne på større løst liggende sten.

På Bornholm kendes over 400 lokaliteter, hvoraf 25 felter med billedristninger med figurer af skibe, fødder og soltegn. De fleste skibsristninger findes inden for et kun 5 x 5 km stort område på Bornholms nordspids. Helleristninger er i reglen meget vanskelige at datere, men på Bornholm kan skibsristningerne dateres til yngre bronzealder og ældste jernalder (900-300 f.Kr.).

De almindeligste helleristninger på Bornholm er skålgruber eller skåltegn, enkle ½-1 cm dybe og 3-5 cm brede skålformede fordybninger. De findes overalt på øen, hvor der er bevaret større sten, og hvor bronzealderfolket boede og dyrkede jorden.

Det er ganske let at hugge en skålgrube, og de kan være blevet indhugget fra yngre stenalder frem til nyere tid. De kan forekomme enkeltvis eller i grupper på stenblokke, klippeflader, megalitgrave eller bautasten. Undtagelsesvis kan en sten være dækket af over 200 gruber. Grupper af skåltegn kan i enkelte tilfælde danner linier og mønstre. Flere af de største skålsten er såkaldte vandre eller flytteblokke, der bærer navne. Til mange af disse navngivne sten knytter der sig sagn, f.eks. at de kan lugte nybagt brød, eller at de af trolde er blevet kastet efter øens kirker.

Når det gælder skålgrubernes betydning, har der været fremsat mange teorier. De kan symbolisere mange ting: Ildmærker, sol-/månemærker, stjernebilleder, frugtbarhedssymboler/Frejamærker. Hvor de findes på megalitgrave tolkes de som genfødselstegn.

Det kan også have været et formål i sig selv at anvende stenmelet som helse til dyr og mennesker eller til markerne. I tilknytning til de mange fossile oldtidsagre findes ofte sten med skålgruber, der kan markere ejergrænser, men de kan også have indgået i kulten med at gøre ageren frugtbar.

Skålgruber kendes fra næsten alle egne af verden og er endnu i brug i Indien. Her tillægges de også mange forskellige betydninger.

¹ En røse er en gravhøj, der fortrinsvis består af sten. Røser kendes fra både bronze- og jernalderen, og i Danmark har de især været anvendt på Bornholm.

² Bautasten er aflange indskriftløse sten, der er rejst på højkant. Bautasten kan stå på små stenhøje (røser) eller på steder, hvor rester af ligbrændingsbål er gravet ned i jorden. Indholdet i disse grave viser at det var almindeligt at rejse bautasten oven på sådanne gravsteder i den yngre del af bronzealderen og den ældre del af jernalderen (1100 f.Kr.) Mange bautasten er imidlertid bare rejst. De står enkeltvis eller sammen i grupper. Sådanne grupper er gerne placeret på iøjnefaldende steder i terrænet f.eks. på små næs ved kysten, på toppen af højdedrag eller ved vadesteder. Bornholm er det sted i landet, hvorfra man kender flest bautasten. Man har kendskab til henved 1000 bautasten.

Næst efter skålgruberne er skibsristningerne de mest almindelige helleristninger. Skibene krydser i enkelte tilfælde hinanden, sådan at man kan se, de er ristet ind i klippen i flere omgange. Muligvis har man ved bestemte højtider og til religiøse fester genopfrisket ældre ristninger. Skibene gengiver med stor sikkerhed scener fra bronzealderens religiøse forestillinger og verdensbillede. Der er flere eksempler på skibet som solbærer, og også skibenes orientering og sejlrkning formodes at have en særlig betydning. Nyere undersøgelser ved Madsebakke har vist, at der findes talrige spor efter rituelle handlinger foran helleristningsfeltet. I dødekulten har skibet sejlet sjælene til dødsriget. Fra Sydbornholm kendes skibsformede gravrøser, og på Nordbornholm er flere skibsristninger placeret ganske nær gravhøje.

Skålformede fordybninger findes også i kombination med skibe, cirkler og kors omgivet af en cirkel, såkaldte hjulkors. Hjulkorsene er ofte afbildet 2 og 2 eller 4 sammen, og man regner med, at de symboliserer 2- eller 4-hjulede vogne. Hjulkorset er i vor tid forbundet med jorden, årets og livets hjul. Cirkel- eller kredstegnet tolker man almindeligvis som et solsymbol.

De oftest parvist indhuggede fødder angiver muligvis hvor man skulle placere sig for at følge solenes op eller nedgange på særlige helligdage.

De største felter med billedristninger og skåltegn formodes at udgøre mere overordnede helligsteder. Hovedparten af helleristningsstederne er kun små og antages knyttet til den enkelte husstand.

Nogen helt sikker forklaring på den ejendommelige billedverden finder man dog næppe. Det vil være det samme som at forklare kirkernes kalkmalerier uden at kende til bibelhistorien.

Helleristningerne viser scener og symboler fra en frugtbarhedskult og en mytologi, der går forud for Asa-guderne, men med visse ligheder til dyrkningen af frugtbarhedsguden Baal, som omtales i det gamle testamente.

Madsebakke er Danmarks største helleristningsfelt. På den isskurede flade, som skråner mod nordvest, er de tydeligste indridsninger rødopmalede. På feltet ses 14 skibe, 5 hjulkors, 4 fodtegn, 2 cirkler, én spiral samt over 150 skålgruber. Antallet af helleristninger formodes oprindeligt at have været større, en del er givetvis forvitrede bort, andre vil muligvis endnu kunne påvises ved hjælp af forskellige teknikker.

Helleristningerne på Madsebakke danner ingen helhed. Der er flere skibstyper, hvilket tyder på, at de er hugget på forskellige tidspunkter. Det største skib, nordligst på feltet, anses for at være ældst fra o. 900 f.v.t. De yngste skibe dateres til overgangen mellem bronze- og jernalder o. 500 f.v.t.

På de fleste skibe er bundplanke og ræling angivet med 2 furer, der ender i højt svungne stævne for og agter. Skroget er yderligere opdelt af en række tværstreger. På nogle af skibene ses endvidere på rælingen flere korte streger, der kan forestille mandskabet.

Specielt for Madsebakke er hjulkorset, der er omgivet af 16 skåltegn og 4 skåltegn mellem egerne. Flere af hjulkorsene og fodtegnene synes, ligesom skibene, at være orienteret i forhold til solens op- og nedgang på særlig udvalgte dage i løbet af året. Sætter man ved midsommer foden i et af fodtegnene på Madsebakke, vil man kunne se solen stå op i den retning, foden har. Madsebakke blev opdaget i 1884 af svenske stenhuggere. Klippen var for revnet til, at den egnede sig til at blive brudt, så en fredning skønnedes ikke nødvendig. Madsebakke blev først sikret gennem en egentlig fredning i 1944. Velegnet til stenbrydning var derimod klippepartiet 100 m sydøst for Madsebakke. Ved stenbrydningen fandtes to helleristningsfelter med tilsammen mindst 17 skibsbilleder, flere skåltegn samt en lille mandsfigur. Selvom der blev gjort forsøg på at redde dem, blev de sprængt i henholdsvis 1885 og 1893. I et brud umiddelbart nord for den nedlagte jernbanelinie stoppede stenbrydningen lige op til et felt med omkring 170 skålgruber.

Madsebakke ligger i et gammelt kulturlandskab omgivet af den største koncentration af helleristninger, der kendes i Danmark. Ved arkæologiske undersøgelser i 2003-05 påvises omfattende spor af aktiviteter fra flere perioder især fra slutningen af stenalderen frem til germansk jernalder (2400 f.v.t. – 400 e.v.t.). Muligvis har stedet været benyttet som en "helligdom" før skibene blev indhugget i yngre bronzealder (900-500 f.v.t.).

Et nærliggende kildevæld og landskabet omkring Madsebakke formodes også at have været af betydning for stedet som et rituelt sted.

Ofte findes der i forbindelse med udgravninger og afdækninger af gamle jordlag fine ridser på kryds og tværs, der afspejler oldtidens agre og brugen af en primitiv ard. De ældste synlige terrænspor, stenryddede flader og terrassekanter, der vidner om opdyrkning, kendes dog kun først fra yngre bronzealder. De arealmæssigt store oldtidsagre med tilknyttede stenlægninger, røsegravfelter og helleristningssten må, som f.eks. i Almindingen, Bodilsker og Poulsker Plantage, med stor sandsynlighed have været i brug i yngre bronzealder. Grave, agre, og bopladsrester kan findes langt ind i den fra historisk tid kendte udmark, hvilket vidner om en arealanvendelse, der langt overgår 1800-tallets udmarksopdyrkning. Det er generelt meget svært at datere oldtidsagrene og fastslå, på hvilket tidspunkt de er blevet opgivet. I de bedst undersøgte områder i Rønne Plantage m.fl. er der i alle tilfælde fundet talrige bebyggelsesspor fra yngre bronzealder. Men nogle ganske få fund angiver med stor sikkerhed, at de eksisterende agre i disse områder først opgives i jernalderen. De foreløbige undersøgelser tyder på, at de marginale jordområder nogle steder gentagne gange er blevet taget under opdyrkning, for igen at blive opgivet i mindst tre tidsmæssigt adskilte perioder, muligvis omkring 500 f.Kr., 550 e.Kr. og omkring 1050 e.Kr..

Ved udskiftning af udmarken i 1866 blev de fleste oldtidslevn sløjfede i de lodder, der blev solgt som husmandsparceller. De fleste oldtidsagre kunne i princippet være gået med, men takket være beslutningen om at udlægge dele af udmarken til stats-, sogne-, eller gårdskov blev mange af de endnu eksisterende forekomster af fossile kulturlandskaber bevaret. Disse overordentligt værdifulde forekomster åbner muligheder for at studere livsvilkårene gennem helheden af bebyggelse, gravplads og ager. Endvidere kan de bidrage til at forklare, hvorfor marginalområderne blev kultiverede, og hvorfor de igen blev opgivet. Gennem at kortlægge fosfatindholdet i agrene vil det være enkelt at lokalisere bebyggelserne, og ved mindre sonderingsgravninger kan man være heldig at finde materiale, der kan bidrage til at bestemme bebyggelsens varighed.

Kendskabet til bosættelsen i yngre bronzealder er blevet forbedret gennem et voksende antal bopladsfund. Der kendes både kyst- og indlandspladser. Der kendes grundplaner af huse fra Ndr. Grødbygård i Åker, hvor seks langhuse er blevet undersøgt i årene 1986-1990. Husene er dog ikke præcist daterede. Det bedst bevarede hus, der må betegnes som en storgård, har været over 35 meter langt og 8,5 meter bredt. Størrelsesmæssigt måler det sig således med dolktidens storgårde. Den spredte og meget omfattende arealudnyttelse i yngre bronzealder sandsynliggør dog små produktionsenheder. I de bedste landbrugsområder kan storgårdene have eksisteret i længere tid, men det generelle billede antyder, at de store hushold, som de kendes fra ældre bronzealder, i løbet af yngre bronzealder bliver splittet op i flere og langt mindre huse og gårde.

Befolkningstallet må givetvis også være blevet forøget, men de mange nyopdyrkningsområder kan også afspejle flere mere mobile og kortvarige bosættelser. Den omfattende opdyrkning ad de fra historisk tid kendte udmarksområder må afspejle et tvingende behov for at gøre brug af disse i jordbrugsmæssig henseende marginale jorder. De meget store arealer med oldtidsagre synes at afspejle et ekstensivt jordbrug med braklægningsperioder. Hvornår og hvorfor de opgives igen, er, sammen med en nærmere undersøgelse af bebyggelsen generelt, nogle af de opgaver, det ville være ønskeligt at tage op.

Husdyrholdet, køer, svin, og får/geder, kendes foreløbigt kun fra et enkelt fund af ubrændte dyrekogler fra en gravrøse på Bjørnebakkerne i Klemensker. Fra og med yngre bronzealder bliver si- eller ostekar almindelige i bopladsmaterialet, hvilket vidner om, at mælken fra da af har kunnet forarbejdes og gøres langtidsholdbar.